

2 | SAMINOR

Marita Melhus ja Ann Ragnhild Broderstad

Gåvå: Jonatan Ottesen, UiT

Tjoahkkájgæsos

SAMINOR-guoradallam la Sáme varresvuoda dutkama guovdátja ájnnašamos dutkamprosjæhta ja akta dajs ájnnašamos gáldojs mij guosská máhttuj sáme ja nuorttalijvuona ábbálasj álmuga varresvuoda ja iellemdile birra. Badjásasj álgoálmukperspektijvva dahká SAMINOR sierralágasj dáhtábáŋŋkan sihke nasjávnašasj ja rijkajgasskasasj dásen.

SAMINOR tjadáduvvá guovlojn gánná edna sáme árru. Máttijn suohkanijn la aj stuorra guojna álmuk. SAMINOR-dutkamav máhttá gálmá oajvvesuorggáj juohket: Rubbmelasj varresvuolta, mentála varresvuolta ja varresvuodadievnastusáj fállaldagá álmugij.

Dálátij la SAMINOR dáhtájt tjoahkkim guovten ájggudagán, SAMINOR 1 jagijt 2003–2004 ja SAMINOR 2 jagijn 2012–2014. SAMINOR 1 tjadáduváj Álmukvarresvuoda

instituhta siegen madi SAMINOR 2 tjadáduváj Sáme varresvuoda dutkama guovdátjis aktu. Dálá plániduvvá ádá dáhtátjoahkkim, SAMINOR 3, gánná vijdedip geografijjalasj guovlov váj buorebut gábtjtá guojna, merrasáme ja oarjjelsáme árronguovlojt. Vuostasj oassen SAMINOR 3, tjadáduvvá kvalitatijva ságájdahhtemguoradallam mij gávvit mij álmuga ietjas mielas la guoskavasj mij guosská sijá varresvuohhtaj ja rijbbamij ja majt varresvuodaguoradallam sijá guovlon bierru vuorodit.

SAMINOR-dutkambáhtusa li moaddásijda ávkken: sáme álmugij ja álmugij ietján, Sámediggáj, suohkanijda ja fylkajda, nasjávnnálasj oajválattjajda ja varresvuoda barggijda. Duodden doajmmá SAMINOR “EU-kontroallan” juohkka ájnna oassásasste varresvuodas.

Gá gávvit álmuga varresvuodav, de máhtá SAMINOR viehkken liehket váj hieret iehpevarresvuodav ja buoret varresvuoda dievnastusáj fálddagáv álmugij mijá moattebelak nuorttalamos rijkkaoasen.

Álgo

Gá Sáme varresvuoda dutkama guovdásj (SSHF) ásaduváj jagen 2001 de sjattaj guovdátja dahkamus áttjudit dutkamvuododum máhtov Vuona sámij varresvuoda- ja iellemdile birra. Váj galgajma dáv sebrudakdahkamusáv állidit, de dárbahtijma ádá dutkamdáhtájt áttjudit. Dát lij duogátjin gá Varresvuohhta- ja iellemdilleguoradallam guovlojn sáme ja dáttja álmugijn - SAMINOR ásaduváj. SAMINOR la SSHF:a slávvgáhákta ja la manemus lágij jagijt læhkám akta dajs ájnnašamos gáldojs gá galggap diehtet varresvuoda ja iellemdile birra sihke sáme ja ábbálasj nuorttalijvuona álmugin. Guoradallam la sierraláhkáj hiebaduvvam váj oadtjop buorep máhtov sámij varresvuoda ja iellemdile birra. Dán álgoálmukvuojno diehti la SAMINOR sierralágásj dáhtábáhtjka sihke nasjávnnálasj ja rijkajgasskasasj dásen. Vájku SAMINOR sierraláhkáj vuorot sáme álmugav, de la guoradallam aj viehkken váj oadtju máhtudagáv álles moattetjerdak álmuga birra mij ienemusát árru smáv bájkijn nuorttan.

SAMINOR la álmuga varresvuodaguoradallam mij gávvit vádáfaktávrájt, skihpudagájt ja iellemdilev ja la viehkken váj áttjut dutkamvuododum máhtov duon dán vidjura birra mij guosská varresvuohhtaj ja iellemdilláj. Varresvuohhta ja iellemdile ij la juoga mij la stádes ájge badjel, lehkus dal aktugasj ulmutjin jali álmugin ábbálattjat. Danen la ájnas álmuga varresvuodav tjuovvot ájge badjel. Dat la sivvan manen SAMINOR tjoahkki ádá dáhtájt ietjas varresvuoda regisstarij suláj juohkka lágát jage. Navti máhtti dutke guoradallat jus skihpudagáj oablom ja faktávrá ma vájkkudi riskav skihppát li rievddam. Duodden la dárbbu guoradallat ádá ássijit ma ælla ávddála gávviduvvam.

Geografijjalasj guovlo

Jus galggá javllat juojddá sáme álmuga varresvuoda dile birra, de hæhttu vuostatjin diehtet gudi li sáme ja gággu árru. Dat la gássjel gá e gávnnu nasjávnnálasj regisstara diedoj

viesádij tjerdalasj duogátja birra. Ij la má ávkken guoradallat álm mugav geografijjalasj guovlon gánná li dássju nágin gallegasj sáme. Dat ij lim vaddet makkirak dieđojt sáme álm mugav varresvuoda birra. Danen anijma histávrrálasj gáldojt ja bájkalasj máhtov gávnatjit guovlojt gánná sáme li dálutjis juo árrum, ávddál biejjajma jáhtuj SAMINOR. Ájnnašamos gáldo lij duoddegatjálvisá sáme ja guojna duogátja birra majt gatjádallin vissa guovlojn Sáltoduoddara nuorttalin 1970 álm mukláhkáma aktijvuodan. Mierreduváj SAMINOR galgaj dættodit guovlojt gánná vuordij binnemusát 5 % álm mugis lidjin sáme máttos. Gá gatjádin tjerdalasjuoda birra álm mukláhkámin dássju muhtem vissa saijjn nuorttan, de dát gáldo ittij máhte oarjjesáme guovlon aneduvvat. Dáppe hæhttj de bájke máhtov adnet váj gávnaj gánná sáme árrun. Gájka viesáda vissa áldarjuohkusijn mierredum guovlojn gáhtjoduvvin sæbrat, vájku dal makkir tjerdalasj duogásj siján lij.

SAMINOR 1 ja SAMINOR 2

Dálátjij la SAMINOR dáhtájt tjoahkkim guovten ájggudagán. SAMINOR 1 tjadáduváj jagijt 2003–2004 ja SAMINOR 2 jagijn 2012–2014. SAMINOR 2 li guokta sierra oase majt gáhtjodip SAMINOR 2 – gatjálvissjebmáguoradallam ja SAMINOR 2 – klinihkalasj guoradallam. Tjoahkkáj la de SAMINOR gálm má iesjguhtik dáhtátjoahkke, akta SAMINOR 1 ja guokta SAMINOR 2. Tabellan 1 vuojná dáj dáhtátjoaggemij birra. Oassálasstemprosænnta málosj dáhtátjoahkkimij gaskan, valla aj suohkanis suohkanij. Duola degu málosj oassálasstem suohkanij gaskan SAMINOR 2 klinihkalasj guoradallamin 42 % gitta 64 %. Inep nissuna gá álm má oassálasstin, ja madi vuorrasabbo sjaddin, dadi ienebut oassálasstin. Dárkkelis dieđo dan gálm dáhtátjoahkke birra li gávvidum gálmán artihkkalin (1-3).

SAMINOR 1 tjadáduváj lahka aktisasj barggon Álm mukvarresvuodainstituhtajn ja dallusj Stáhta varresvuodaguoradallamijn, mij tjadádij tsáhke- ja varraváreguoradallamijt lándav miehtáj. Guoradallamin lidjin gatjálvissjiamá, oanegis klinihkalasj guoradallam ja varraatsálvisá. Klinihkalasj mihttima tjadáduvvin bussajn ma manádin suohkanis nubbáj. SAMINOR 1 lidjin tjoahkkáj 24 suohkana, valla gudán suohkanin dássju nágin guovlo, gánná dieđij sáme árru, guoradaláduvá. Gájka álldarin 30 ja 36–78/79 jage gáhtjoduvvin.

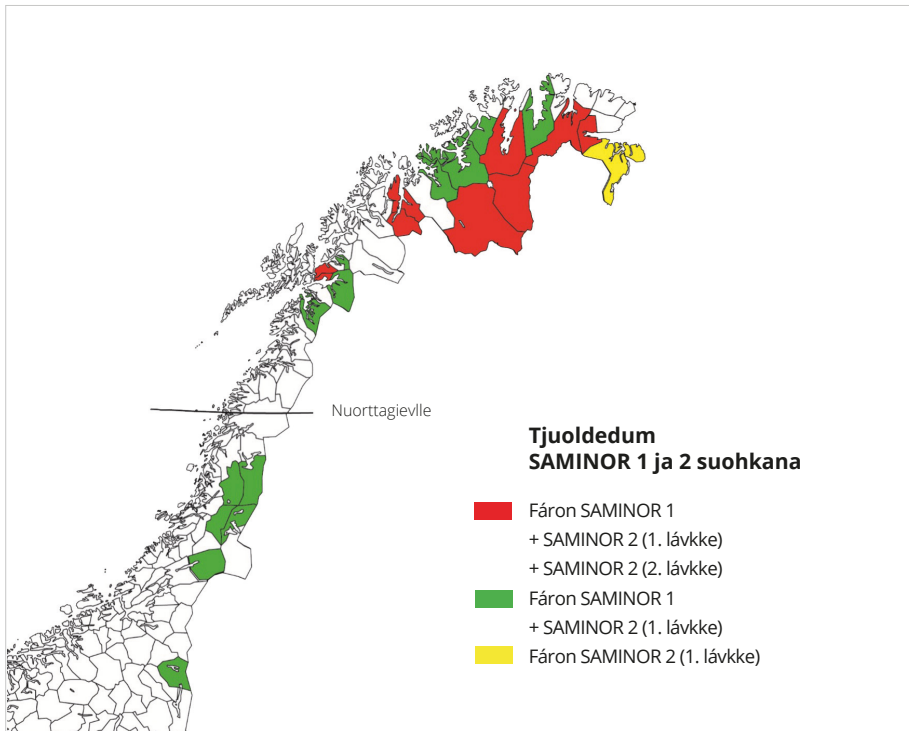
Sáme varresvuoda dutkama guovdásj iesj plánij ja tjadádij SAMINOR 2, váni viehkev ánodimes avtastik. Stáhta varresvuodaguoradallama lij hiejtodum, busa vuobdedum ja Álm mukvarresvuoda instituhtta ittij desti dákkir dárkkelis tsáhke- ja varraváreguoradallamijt tjadáda. Rudáj vánesvuoda diehti ejma máhte tjadádit klinihkalasj guoradallamijt sæmmi vijdes guovlon degu SAMINOR 1. Danen tjadáduváj SAMINOR 2 guovten lávkken. Lávkke 1, gáhtjodum SAMINOR 2 – gatjálvissjebmáguoradallam, lidjin da sæmmi suohkana degu SAMINOR 1, ja Oarje-Várjjaga duodden. Gájka álldarin 18–69 jage dáj suohkanijn gáhtjoduvvin gatjálvissjiamáv vásstedit.

	SAMINOR 1	SAMINOR 2 Gatjálvissjiebmá- guoradallam	SAMINOR 2 Klinihkalasj guoradallam
Jage	2003–2004	2012	2012–2014
Áldar	30, 36–78/79 jage	18–69 jage	40–79 jage
Galles gáhtjoduvvin	27 987	43 245	12 455
Galles oassálasstin	16 865 (60 %)	11 600 (27 %)	6 004 (48 %)
Galla suohkana	24	25	10
Gáktu tjoahkkiduvvin dáhtá	Gatjálvissjiebmá Klinihkalasj guoradallam Varraátsálvísá	Gatjálvissjiebmá	Gatjálvissjiebmá Klinihkalasj guoradallam Varraátsálvísá
Suohkana Finnmárkon	Kárásjjáhká, Guovddagæjnnu, Dætno, Unjárgga, Porsánnggo, Davvesijdda, Láhpe, Sválesnuorre, Áltá	Degu SAMINOR 1, Oarjjelij- Várjjaga duodden	Kárásjjáhká, Guovdda- gæjnnu, Dætno, Unjárgga, Porsánnggo
Suohkana Råmsån	Ivggo, Omasvuodna, Gájvuodna, Návuodna, Loabák, Skáne (dálla oassen Dielldanuoers)	Degu SAMINOR 1	Ivggo, Omasvuodna, Gájvuodna, Skáne (dálla oassen Dielldanuoers)
Suohkana Nordlåndan	Evenássje, Divtasvuodna (dálla juogedum Hábmera ja Narvika gaskan) ja oase Narvikas (Áravuobme-bijrra), Árbárdde (Árbárdde-bijrra) ja Grane (Májjáávrrre-bijrra)	Degu SAMINOR 1	Evenássje
Suohkana Trøndelágan	Raavrhvika ja oase Namsskoganis (Trones ja Furuly guovlo), Snåasa (Vinje-bijrra) ja Røros (Brekken-bijrra)	Degu SAMINOR 1	Ij aktak

Tabælla 1: Diedo SAMINOR gálmá dáhtájtjoahkkij birra.

Diedo gatjálvissjiemás ælla nuohkása jus galggá álles vásstádusáv álmuga varresvuoda-dile birra. Dárbaj aj objektijva klinihkasj mihttimijt. Danen gáhtjoduváj álmuk álldarin 40–79 lågen suohkanin klinihkalasj guoradallamij masi aj gulluj ádá gatjálvissjiebmá. Dáv oasev SAMINOR 2 guoradallamis gáhtjodip SAMINOR 2 – klinihkalasj guoradallam. Dáhtáj tjoahkkidattijn gáhtjoduváj guoradallam Varresvuoda- ja iellemdilleguoradallam. Dán guoradallamin lij dæssju nuorttasáme guovllo, ja gájka sáme ieneplåhkosuohkana lidjin fáron. Gájka da lågev suohkana lidjin ávddála oassálasstám sihke SAMINOR 1 ja SAMINOR 2 – gatjálvissjiebmáguoradallamin. Nágina li oassálasstám moatten guoradallamin, madi iehtjáda vas dæssju ávtån.

SAMINOR 1 ja 2 suohkana li kártan gávvasin 1. Divnajn dájñ suohkanijn la moattetjerdalasj álmuk sáme ja dáttja ja moatten sajen aj guojna álmugijn.

Gávov 1: SAMINOR 1 ja 2 suohkana.

Tjerdalasjuohta

Nuorttalamos Vuonarijkka la buolvaj tjadá læhkám guovllo gánná gálmma álmuga li æjvvalam, gánná sáme, dáttja ja guojna li viessum ja árrum buhtalakkov, ietjasa kultuvraj, gielaj ja iellemvuogij. Nágina javlli sij li duot ja dát, madi viehka moattes dábbdi ietjasa sihke sábmén, guojnna ja ládden/rivggon. Gá ep máhte diehtet gudi li sáme ja gudi ælla, de SAMINOR oassálasstijv gatládip tjerdalasjuoda ja giela birra gatlávissjemán. Juohkka avta duogen la ietjasa tjerdalasjuodav definierit. Dát tjuovvu ILO-konvensjávna 169 álgoálmugij ja máddoálmugij birra iesjradálasj stáhtajn, artihkal 1 tjuorgga 2, gánná tjuodtju ietjasa identifiserit álgoálmugin jali máddoálmugin la vuodulasj gájbádus gá mierret makkir juohkusijda konvensjávna guosská (4). Gájka SAMINOR gatlávissjemán li da sæmme tjerdalasjuoda- ja giellagatlávvisá (gávov 2). Gatlávvisá gábttti sijddagielav, tjerdalasjuodav ja gáktu ietjasa definieri.

Dájt gatlávvisájt máhtta duon dán láhkáj adnet vág juohká juohkusav duola degu sáme- ja rivggo/ládde-juohkusij. Ij la buorre diehtet gudi li sáme ja gudi ælla. Nágina dutke válljiji dáttodit giellav, madi iehtjáda vas ietjasa identifiserimav dáttodi, majt iesj ájadallá ietjasa birra. Gá moaddásijn la sihke sáme, guojna ja rivggo/ládde duogásj gávvit sebrudagáv ja dan álmugav, valla dat la dutkijda tjuolmman.

Famillja ja gielladuogásj					
Nuortta-Vuonan árru ulmutja gejn le moattelágásj tjerdalasj duogátja. Dat merkaj sij hálli genga gielajjt ja sijáj le genga kultuvra. Ávddámærkan tjerdalasj duogátijj, jali tjerdalasj juohkusij li dádtja, sábmelattja ja guojna.					
10. Makkár gielav hála. Makkár gielav hálli/hállin duv æjgáda ja áhko ja ádjá sijdan? (Bieja avtav jali moadda ruossa)					
	Dáro-gielav	Sáme-gielav	Guojna-gielav	letjá gielajjt, tjelggi:	
Áddjá (iedne áhttje)...	☐	☐	☐	☐
Áhkko (iedne ieddne)	☐	☐	☐	☐
Áddjá (áhtje áhttje)...	☐	☐	☐	☐
Áhkko (áhtje ieddne)	☐	☐	☐	☐
Áhttje.....	☐	☐	☐	☐
Ieddne.....	☐	☐	☐	☐
Mán iesj.....	☐	☐	☐	☐
11. Mij le duv, duv áhtje, duv iedne tjerdalasj duogásj? (Bieja avtav jali moadda ruossa)					
	Dádtja	Sábme	Guojnna	letjá, tjelggi:	
Muv tjerdalasj duogásj le.....	☐	☐	☐	☐
Muv áhtje tjerdalasj duogásj le ..	☐	☐	☐	☐
Muv iedne tjerdalasj duogásj le ..	☐	☐	☐	☐
12. Manen ietjat aná? (Bieja avtav jali moadda ruossa)					
	Dádtjan	Sábmen	Guojnnan	letján, tjelggi:	
	☐	☐	☐	☐

Gávus 2: SAMINOR tjerdalasjvuoda gatjálvisá.

Dutkamtiemá

Diedo varresvuoda ja iellemdile birra tjoahkkiduvvi gatjálvissjemájs, klinihkalasj miht-timijs degu alludahka, dæddo ja varradæddo ja varraátsálvisájs. Tjoahkkáj li dá stuorra dáhtátjoahkke massta dutke bessi viedtjat majt dárbahti. Dálátijj li vargga 60 diedalasj artihkkala tjáledum SAMINOR dáhtáj milta, ja dálátijj li 10 dáktärgráda tjáledum. Moatte lágásj tiemá li guoskaduvvam, nágina dajs dán ávvudallamgirjátjin ávddán biejaduvvi. Ienemus SAMINOR-dutkam gullu gálmá oajvvefáddaj:

Rubbmelasj varresvuolta ja faktávrrá ma rubbmelasj varresvuoltaj vájkkudi.

SAMINOR:a oajvvedæddo li stuorra iellemvuohkeskihpudagá diabetes mellitus (sáhkárdá-vdda) ja tsáhke- ja varravárreskihpudagá (duola degu tsáhkegæsádaahka, tsáhkehávve, vuojnjamvahák ja alla varradæddo). Ájnas vájkkudimfaktávrrá li duola degu suovastibme, biebmó ja rubbmelasj labudallam. Buojjdudahka, varradæddo ja buojddestáffa varán li varresvuoda indikatávrrá buojkulvisá ma máhtti subtsastit juojddá riska birra skihppát. SAMINOR gávvit aj guhkálasj báktjasijt, mij la dábálamos sivvan guhkesájggásasj skih-pagáhtomij ja sáhtusvuoltaj Vuonan.

Mentála varresvuohta ja faktávrá ma mentála varresvuohtaj vájkkudi

SAMINOR edna dættov biedjá mentála varresvuodavávjij dutkamij. Buojkulvissaj symptávmá tjanádum balluj/depresjávnnáj, post-travmalasj stræssaj, bárrámgássjelisvuohtaj ja iesjsárrmmimhálluj. Ájnas vájkkudimfaktávrá li vahágahttem, bargodisvuohta, givsedibme ja badjelgæhttjam, valla aj faktávrá ma máhtti nannit mentála varresvuodav, degu buorre aktijvuoda familjajn ja rádnaj.

Varresvuoda fáladahka álmugij

Sáme álmugij riektá avtaárvvusaj varresvuodadievnastusájda lij akta oajvvesivájs gá Sáme varresvuoda dutkama guovdásj ja SAMINOR álgaduvvin. Danen li SAMINOR-gatjálvissijemájn gatjálvisá: man álu dáktára lusi maná, jus la skihppijvieson læhkám ja man dudálasj la varresvuodadievnastusáj fáladagájn ja giehtadallamijn mav oattjo. Gielalasj gássjelisvuoda varresvuodadievnastusájn ja dálkkumdievnastus sámegielak pasientajda la aj tiebmán.

Gænna la ávkke SAMINOR-báhtusij?

Moadda iesjuhtiklágásj juohkusijn ja ájnegis ulmutijjn la ávkke SAMINOR dutkambáhtusij, ja galggap náginaf sijájs dáppe nammadit.

Oassálasste iesj

SAMINOR-oassálasste viehkedi diedoj ma li állu dárbulattja jus galggap máhttet vásstedit gáktu varresvuoda dille la jur sijá suohkanin ja váj galggá gávnnat makkir faktávrá skihpudagájda vájkkudi. Duodden la SAMINOR varresvuoda guoradallam juohkka oassálasstes - muhtem lágásj “EU-kontroalla” varresvuodas. Sij gudi klinihkalasj guoradallamijt tjadádi, oadtju diehtet jus dárbahi ballat oadtjomis vissa skihpudagájt, degu diabiehtav. Juohkka oassálasste oadtju indivijdalasj vásstádusáv vissa mihttimijda, duola degu dætto, varradætto ja muhtem varraátsálvisanalijsa birra. Jus mihttima li álggolin dav mij aneduvvá dábalat-tjan varres ulmutijjda, de oassálasste gáhtjoduvvá dáktára milta mannat váj dárkkelappot guoradaláduvvá. Navti máhttá SAMINOR viehkken váj náginaf skihpudagájt árrat ájttsá.

Sáme ja álmuk ietján

SAMINOR gájbbet dutkamprosjevta ma adni dáhtájt SAMINOR:as galggi tjielggasit ávkken guoradaládum guovloj álmugij ja/jali sámijda. Gájbbedip aj dutkambáhtusa almoduvvi iehtjádijda gá dássju dutkáj iesj. Danen la gaskostibme ájnas oassen dutkambargos. Dábálamos la dutkambáhtusa almoduvvi ienjnijlgiellaj rijkajgasskasasj magasijnajn ja ávdđánbuvteduvvi diedalasj konferánsajn ietjá dutkijda. Sæmme ájnas la jut báhtusa almoduvvi álmugij ja sierraláhkáj oassálasstijda gudi li viehkedom diedoj dutkamij. Nuorttalij-Vuonan ja sámij gaskan li viehka ednagit iehpedam dutkamav, sierraláhkáj varresvuoda dutkamav. Dáv iehpedimev máhttá tjielggit ávdep dutkamis dakkir ájges gá sámij adnin álbben sosialdarwinismalasj vuojno milta. Buojkulvissan dasi li oajvveskáltjoj mihttima ma juohkin ulmutijjt juohkusijda oajve háme milta. Danen la udnásj varresvuoda

duhkijn sierralágásj ávdâsvásstádus jut mijá dutkambarggo le etihkalattjat dâgâlasj ja jut máhtto boahtá ruopttot dan álm mugij mav la dutkam.

SAMINOR biedjá állo dættov rappártáj, kronihkaj ja ietjá bivnosdiedulasj tevstaj almodib-máj ja lip aj dahkam sierra SAMINOR-blákkav mijá næhttabielen www.saminor.no (5-7). SAMINOR-næhttabielen li aj oanegis tjielggidusá gájka dutkamprosjevtajda ma li dáhtájt oadtjum SAMINOR:as, navti váj agev galggá liehket rabâsvuohta mij guosská diededib-máj masi dáhtá aneduvvi. Gájka dutke aloduvvi sahtediedalasj artihkkalijt tjálatjtit, degu dán ávvudimgirje kapihttala, álm mugijáhkanimij ja muodugasj dâhpâdusâjn lágâdallat ja sebrudakdâgâstallamij oassâlasstet.

Sámedigge

SAMINOR tjadâduvvá lahka aktisasj barggon Sámedikkijn. Sámedigge barggá avtaárv-vusasj varresvuodadienvastusá ávdâs sáme álm mugij mij sáme gielas ja kultuvras álggá. Sámedigge dættot varresvuodadienvastusá sámijda galggi tsieggiduvvat duodastum máhttuj sáme álm mugia varresvuoda ja iellemdile birra aktan makkir faktâvrâ varres-vuohtaj vájkkudi. Danen la Sámedigge ájnas ævtoj bukte gâ máhttorâjge galggi dieved-uvvat, ja buorre sâgastallamij baktu Sámedikkijn ja sáme bâjkij, oadtju SAMINOR ájnas bagâdallamav makkir tiemâ birriji vuoroduvvat gâ dáhtájt tjoahkkip.

Suohkana ja fylka

Álm mugivarresvuodahalága milta galggi suohkana ja fylkkasuohkana nuohkâsav diehtet ietjas álm mugia varresvuoda dile birra, ja aj daj buorre ja nievrep faktâvrâj birra ma máhtti dási vájkkudit. SAMINOR la ájnas viehkken váj suohkana ja fylkkasuohkana galggi nahkat

dáv gájbbádusáv állidit. Divna lågev suohkana ma lidjin fáron klinihkalasj guoradallamin SAMINOR 2 oadtjun rappártájt tjuoldedum báhtusij jur sijá viesádij birra (5). Duodden tjadáduvvin álmuktjáhkanime ja tjáhkanime politihkkárij ja varresvuoda jádediddjij juohkka ájnna siebrre suohkanijn. SAMINOR-jádediddje ja ietjá dutke álu oassálassti tjáhkanimijda suohkanij gánná subtsastip majt lip SAMINOR-guoradallamin gávnnam.

Nasjávnnálasj oajválattja

SAMINOR álu guládallá Varresvuodadirektoráhtajn ja Varresvuolta- ja huksodepartementajn. SAMINOR la ietjá departementajda aj ávkken, SAMINOR la læhkám viehken duola degu dutkambáhtusij Mánáj-, nuoraj- ja familljadirektoráhta máhttoportállaj nehtan dásseárvo ja iellemdile birra.

Varresvuoda bargge

SAMINOR la varresvuolta- ja sosialbarggijda máhttobánñkan ja viehket duola degu váj oadtju diehtet ienebut duola degu skihpudagáj oablloma birra, varresvuoda dievnastusáj dárbo birra ja makkir varresvuoda indikatávra vájkkudi álmuga varresvuoltaj nuorttan. Navti SAMINOR buktá ienep dádjadusáv duogátja birra ja báhtusa dassta gá sáme li dáhkkiduvvam álgoálm mugin Vuonan.

Ádásit dáhtájt tjoahkkít: SAMINOR 3

SAMINOR 1 ja 2 li viehkedam ienep diedoj sáme ja nuorttalijvuona álmuga varresvuoda birra, valla dárba j álmukvarresvuoda profijlav ájge badjel tjuovvolit. Danen dálla plánip ádá dáhtátjoahkkimav – SAMINOR 3.

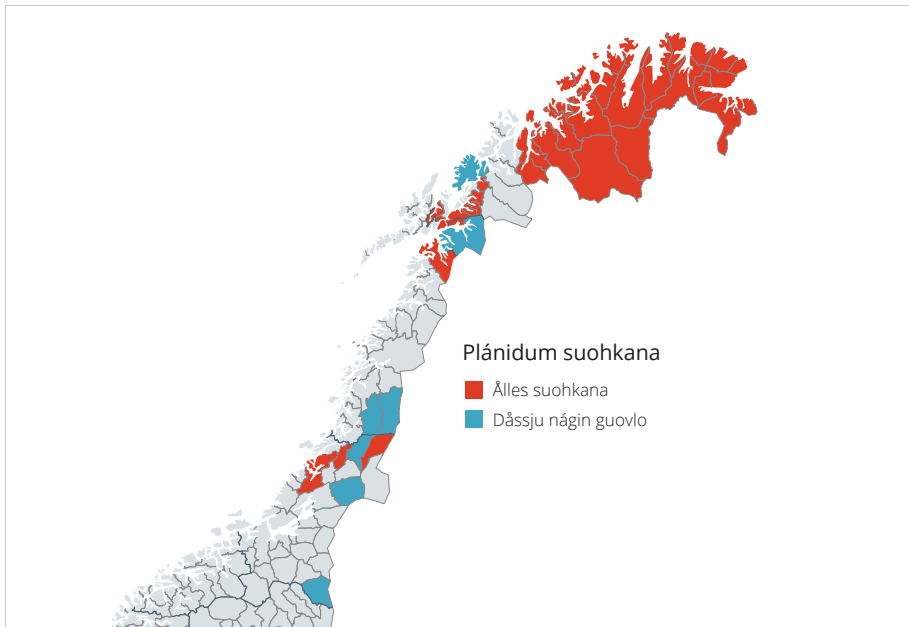
Moattetjerdalasj moattebelakvuolta Sámen merkaj dárba j gehtjadit vijdes geografijjalasj guovlov váj máhtta ájttat vejulasj sieradusájt tjerdalasj juohkusij gaskan ja guovlos guovlluj. SAMINOR 2 – klinihkalasj guoradallam gábtjáj dásju lågev suohkana nuorttasáme guovlon ja navti danna ælla makkirak diedo julev- ja oarjelsáme guovlo j álmuga birra. SAMINOR 1 vattij ienep diedo j dáj juohkusij birra, ja dasi gullujin aj árbbedábálasj guojna árrombájke. Dárba j aj ienep diedo j merrasáme ja oarjelsáme guovlo j. Danen sihtap SAMINOR 3 galggá gábtjáj suláj 40 suohkana Nuortta- ja Gasska-Vuonan, aktan daj guovlo j ma ávdebut li guoradaládum. Tjoahkkáj ájggop dal gáhtto j suláj 80 000 ulmutja sebratjít.

SAMINOR la dálátjij dættodam állessjattugij. Ietjá guoradallama li tjadáduvva nuoraj gaskan, valla dá guoradallama li juogu de boarrása, vájllu j diedo j tjerdalasjvuoda birra jali dajn li ilá binná oassálasste. Danen sihtap dáhtájt tjoahkkít mánáj ja nuoraj gaskan mánáj- ja nuorajskávlájn – Nuorra SAMINOR – mij galggá tjadáduvva dajn sæmmi geografijjalasj oasen degu állessjattugij oasse SAMINOR 3.

SAMINOR 3 galggá tjadáduvvat navti vág oassálasste bessi fáron mierredit ja ienep dutkamvuogij gá ávddála. Ájnas la ahte dutkam la álm mugij ávkken. Danen galggap vuostatjín dahkat kvalitatijva guoradalle ságájdahthemguoradallamav. Gáhttjop ulmutjijt duot dát guovlos oassálastátjít, juogu de aktugasj ságájdahthemín jali juogosságájdahthemín 5–6 iehtjádij siegen, nav gáhtjodum fokusjuogosságájdahthem. Ságájdahthemguoradallamin la sæmmi ulmme degu SAMINOR ietján, namálatjtat ahte galggap bessat diehtet ienebut varresvuoda birra moattetjerdalasj guovlojn nuorttalamos fylkajn. Ságájdahthemguoradallam galggá átsádit majt álm mug iesj miejnni la ájnas sijá varresvuoda ja iellemdile gáktuj ja majt sijá mielas varresvuodaguoradallam sijá árronguovlon bierrí dættodit. Galggap adnet báhtusijt ságájdahthemguoradallamis vág dahkap ájn buorep ja ienep guoskavasj gatjálvisájt stuorra varresvuoha- ja iellemdilleguoradallamij SAMINOR 3, mij galggá tjuovvot sæmmi hámev degu SAMINOR 1 ja 2; gatjádallamsiemá, klinihkalasj mihttima ja varraátsálvisá. Navti gáhttip álm mug iesj bæssá fáron definierit makkir dutkamgatjálvisá galggi dættoduvvat. SAMINOR 3 galggá aj áttjudit addnejuohkusav vág álm mugav sebradahttá prosejva ávddánibmáj ja tjadádibmáj. Tabellan 2 lip vuosedam da gálm má dáhtátjoahkkima ma aktan sjaddi SAMINOR 3. Kárta gavvusín 2 vuoset plánidum geografijalasj guovlov.

	Kvalitatijva ságájdahthemguoradallam	Klinihkalasj guoradallam	Nuorra SAMINOR
Suláj makkir jagijn	2021–2022	2023–2025	2023–2025
Áldar	18 jage ja vuorrasabbo	40–79 jage	5. ja 9. klássa
Galles gáhtjodum	Suláj 100	Suláj 80 000	Suláj 3500
Galla suohkana		Binnemusát 40	Binnemusát 40
Gáktu tjoahkkiduvvin dáhtá	Fokusjuogosságájdahthemá Individuála ságájdahthemá	Gatjálvissjebmá Klinihkalasj guoradallam Varraátsálvisá	Gatjálvissjebmá Klinihkalasj guoradallam Varraátsálvisá
Suohkana Rámsán ja Finmárkon		Vardø, Tjáhtjesuolj, Hammerfæssta, Guovddagæjnnj, Áltá, Láhppe, Hasvijkka, Sválesnuorre, Måsøddjo, Nuorttakáppa, Porsánngjo, Kárásjáhkká, Davvesijdda, Ganngavijkka, Berálváhke, Dædno, Unjárgga, Báhtsavuodna, Oarjjelij-Várjaga, Dielldanuorre, Rivtak, Loabák, Sálák, Oarjjelijrájsá, lvggo, Omasvuodna, Gájvuodna, Skiervvá, Rájsá, Návuodna, (jali nágín bijra áðá Sáttjá suohkanin)	
Suohkana Nordlándan		Narvijkka (Áravuobme/Vassdále, Bjerkvijkka, Bálák, Gásluokta), Grane (Májjávrre), Árbárdde (Árbárdde), Hábmmer, Evenássje	
Suohkana Trøndelágan		Namsos, Røros (Brekken), Snåasa (Vinje), Raarvijkka, Namsskogan (Trones/Furuly), Høylánnda	

Tabella 2: Diedo SAMINOR gálm má dáhtátjoahkkij birra.

Gávov 3: Suohkana majt ájggop gehtjadit SAMINOR 3 guoradallamin.

Tjoahkkájgæsos

SAMINOR la akta dajs ájnnsamos gállojs mij guosská máhttuj sáme ja nuorttalijvuona ábbálasj álmuga varresvuoda ja iellemdile birra. Gå gávvit álmuga varresvuodav, de máhtta SAMINOR viehkken liehket váj hieret iehpevarresvuodav ja buoret varresvuoda dievnastusáj fáladagáv álmugij mijá nuorttalamos riikkaosien. SAMINOR-dutkambáhtusa li ávkken sihke álmugij, varresvuoda barggijda, Sámediggáj, suohkanijda, fylkkasuohkanijda ja nasjavnálasj oajválattjajda.

SAMINOR 3 la dálla álggemin. Mijá moattetjerdalasj sebrudahka nuorttalin dárba ienep máhtov váj máhtta vásstedit állu álkkes gatjálvisájda degu “mij vaddá buorre varresvuodav ja buorre iellemav?” ja “gáktu la nuorttavuonagij moattetjerdalasj álmuga varresvuohhta ja iellemdille?” Diehtep suohkana ja fylkkasuohkana dárba ienep ja átsádi dáv máhtov, ja diehtep sihke Sámedigge, Varresvuohhta- ja huksodepartemænnta ja sáme ja ietjá varresvuoda fáhkabargge sihti ienep máhtojt ma li dutkama nali tsieggidum. Dasi máhtta SAMINOR 3 viehkedid.

SAMINOR:a vuodogierge li mijá oassálasste. Oassálasste li dævdám guhka gatjádallamsjiejmájt manna muhtem mudduj lidjin gássjelis gatjálvisá, mihttidum ja viehkkidum ja li varraátsálvisáv vaddám. Sijá viehke dagi – ij lim sjaddat makkirak dutkam. Danen gijttep gájkajt gudi dálátjij li oassálasstám SAMINOR guoradallamijda ja sávrap moattes oassálassti gá SAMINOR 3 álggá.

Referánsa

1. Lund E, Melhus M, Hansen KL, et al. Population based study of health and living conditions in areas with both Sami and Norwegian populations--the SAMINOR study. *Int J Circumpolar Health* 2007;66(2):113-28. <https://doi.org/10.3402/ijch.v66i2.18241>.
2. Brustad M, Hansen KL, Broderstad AR, et al. A population-based study on health and living conditions in areas with mixed Sami and Norwegian settlements - the SAMINOR 2 questionnaire study. *Int J Circumpolar Health* 2014;73:23147. <https://doi.org/10.3402/ijch.v73.23147>.
3. Broderstad AR, Hansen S, Melhus M. The second clinical survey of the population-based study on health and living conditions in regions with Sami and Norwegian populations - the SAMINOR 2 Clinical Survey: Performing indigenous health research in a multiethnic landscape. *Scand J Public Health* 2020;48(6):583-593. <https://doi.org/10.1177/1403494819845574>.
4. ILO-konvensjon nr. 169 om urfolk og stammefolk i selvstendige stater: The International Labour organization, 1990. [Tilgjengelig fra: https://www.regjeringen.no/contentassets/a5e5f2b1e4984468b04b10a60d26678b/ilo_norsk_020617.pdf].
5. Broderstad AR, Melhus M, Hansen S, et al. Helse- og livsstilsundersøkelsen SAMINOR 2. Rapport Kautokeino kommune, februar–mars 2013. Tromsø: Senter for samisk helseforskning, UiT Norges arktiske universitet, 2015. [Tilgjengelig fra: <https://uit.no/Content/439123/Kautokeino-med-vedlegg.pdf>].
6. Broderstad AR, Silviken A (redaktører). *Korsen é det med helsa di? Gokte don leak rupmaha bearri?* Tromsø: Senter for samisk helseforskning, UiT Norges arktiske universitet, 2015 (ISBN 978-82-996789-1-9). [Tilgjengelig fra: https://uit.no/Content/761437/cache=20222501121236/Popul%C3%A6rvitenskapelig_tidsskrift_Korsen_e_det_med_helsa_di_2015.pdf].
7. Michalsen VL, Melhus M, Broderstad AR. Én av tre har metabolsk syndrom i samiske kjerneområder i Nord-Norge. SAMINORs blogg, 2020. [Tilgjengelig fra: https://uit.no/research/art?p_document_id=748583]

Kapittel 2: <https://doi.org/10.7557/7.6456>